

LITERATURA JAKO PSYCHOLOGICKÝ NÁSTROJ

Milan Nakonečný

Knihovníci, jak vím z mnoha zkušeností se studenty knihovnictví, mají velmi vyvinuté kulturní zájmy širokého rozsahu, v jejichž struktuře v té či oné formě vyniká zájem o knihy. To je obvykle také určujícím činitelem jejich zájmu o studium knihovnictví, ať už na úrovni střední nebo vysoké školy. Jedním z aspektů tohoto zájmu o knihy je ovšem a snad vůbec především, zájem o knihy jako literární díla. Pracují s knihami, protože je milují a protože je milují, pracují i se čtenáři, aktivujíce u nich zájem o společný objekt této ušlechtilé náklonnosti. Učitelé nás učí číst a později knihovníci mnohé z nás učí orientaci ve složitém světě knih všeho druhu. Nazývá se to prostě práce se čtenářem, ale je to ve skutečnosti určitý druh zvelebování čtenářských zájmů.

Práce se čtenáři je mnohostranná a jako každá práce s lidmi vyžaduje i značnou míru psychologických vědomostí a znalostí. V profesní kompetenci knihovníka se proto výrazně uplatňuje znalost lidské psychiky, a to tím víc, čím je činnost knihovníka psychologicky vztažná, jako je tomu např. při práci s dětskými čtenáři či v nemocničních knihovnách, kde může mít i významné psychoterapeutické aspekty.

Obsah tohoto sdělení, které je určeno knihovníkům, a které vytvořil psycholog, zabývající se kdysi také psychologii čtenáře, chce poukázat na několik aspektů možné spolupráce knihovníků s psychology. Opírá se přitom o určité aspekty literárního díla ve formě beletrie jako psychologického nástroje. Tato psychologická instrumentalita beletrie vystupuje, kromě jiného, ve dvou významných rovinách: psychodiagnostické a psychoterapeutické. Jinak řečeno: kniha jako nástroj psychologického poznávání člověka a kniha jako nástroj psychologického léčení či vedení.

Dva významní představitelé teorie literatury, René Wellek a Austin Warren (1963, 1968) píší: „Funguje-li literární dílo správně, pak by neměly oba jeho elementy, potěšení a prospěch, existovat nikoli pouze vedle sebe, nýbrž vplývat jeden do druhého“. A v pozoruhodné kapitole o literatuře a psychologii svého významného díla o teorii literatury pak naznačují možnou rezonanci mezi literárními hrdiny a čtenáři, která je východiskem psychologie literatury i psychologie čtenáře. Je založena na psychické afinitě mezi *creatio* a *lectio*, *librorum* mezi *homo scriptor* a *homo lector*, neboť literární dílo je druhem

komunikace, tedy vztahem, jehož centrem je emociogenní sdělení. Čtenář psychicky rezonuje, když mu toto sdělení umožní projekci problémů jimiž žije a spolu s tím určitou míru identifikace s literárními postavami. V tomto smyslu je pak četba vnitřním dialogem čtenáře – ne plně verbalizovatelným – s postoji a jednáním literárních hrdinů, případně s idejemi autora, pokud je jeho dílo esejem. Složitější, psychologicky ne zcela uspokojivě prozkoumaný, je vliv poezie. Emociogenní interiorizace literárního obsahu, kterým byl čtenář osloven, pak poukazuje na to, že četba může být nejen zdrojem poznání a formování postojů, ale i činitelem motivačním. Dějiny literatury to, nezdířka dramatickým způsobem, potvrzují (vliv Goethova Utrpení mladého Werthera a další díla). To dále znamená, že literatura může mít také psychodiagnostickou a psychoterapeutickou či psychagogickou funkci. Motivační vliv četby tu neznamená jen to, že u čtenáře upevňuje a rozšiřuje i prohlubuje čtenářský zájem, např. o jiná díla téhož autora, jímž byl zaujat, případně o určitý druh literatury apod., nýbrž také to, že utváří jeho chování.

Podrobněji vysvětluje tuto problematiku formativního vlivu literatury na osobnost čtenáře zejména sociálněpsychologická teorie učení podle modelu tzv. imitativního učení. Literární hrdina může být percipován čtenářem jako pozitivní nebo negativní vzor či model chování, který podněcuje k následování, nebo k vyhnutí se mu.

Literární dílo jako psychodiagnostický nástroj. Tato možnost psychologického využití literatury (nikoli jenom beletrie) byla nejméně realizována v tzv. „knižně-katalogovém testu“ švýcarského psychiatra M. Tramera (1953). V další verzi pak ve spolupráci se švýcarskou psychologičkou F. Baumgartenovou. Tramer sám prezentuje tento test jako „charakterologický“, H. Remplein (1965) jako zájmový. Rozdíl je však jen zdánlivý, neboť Tramer chápe zájmové zaměření jako charakterologický indikátor, či jako charakterový symptom. Zájem je projevem aktuální nebo trvalejší motivace, ale týž zájem může u různých osob vycházet z různých motivů, a proto musí být dále analyzován. Posouzení vztahu mezi koncepty zájmu a charakteru závisí ovšem na tom, jaký psychologický obsah je oběma těmito konceptům přisuzován. Podrobnější analýza tohoto problému by byla pro omezený rozsah tohoto sdělení neúnosná. Použití „knižně-katalogového testu“ spočívá v tom, že šetřené osobě je předložen sešit se 430 knižními tituly, které jsou z části skutečné a z části vymyšlené, s tím, že si má vybrat deset titulů, které by ráda měla nebo četla. Tituly reprezentují 20 různých zájmových zaměření, jejichž roztřídění je ovšem diskutabilní (dobrodružství, objevy, náboženství, příroda, historie atd.): např. dobrodružství jako zážitek může být spojováno s různými druhy zájmů tím spíše, že se tu nabízí jen v imaginární formě; je to velmi široce pojaté vzrušení. Tramerův test je chápán jako diagnostický krok, nikoli jako plně účinný nástroj, k rozpoznání povahy. Významný švý-

carský psychodiagnostik R. Meili (1961), který Tramerův test klasifikuje jako „test zájmů a sklonů“, mu právem vytýká, že výběr titulů může být ovlivněn „momentálním postojem“, což může vést k tomu, že výsledky nemohou být správně interpretovány a že tedy tento test není dostatečně validní tím, že není založen na dostatečně spolehlivých kritériích projevu zájmu jako ukazatele charakteru. Použití tohoto testu musí být tedy kombinováno s dalšími metodami a jeho výsledky jsou tedy jen určitými hypotézami.

Nicméně nepochybně platí následující varianta známého přísloví: „Řekni mi co čteš a já ti řeknu jaký jsi“. A nepochybně také platí, že volba knižního titulu je symptomatická a že čtenářský zájem je projekcí intrapsychické struktury, jejíž obsah však musí být dále zkoumán. V tomto smyslu pak „knižně-katalogový-test“ reprezentuje jen hrubou psychodiagnostickou orientaci, která má být dále zpřesňována.

Literární dílo jako psychotherapeutický nástroj. Chápeme-li pojem psychotherapie, jak je dnes zvykem, široce, tj. jako léčení i vedení psychologickými prostředky, můžeme určitým druhům četby beletrie přisoudit psychotherapeutické účinky. To konec konců potvrzuje fakt, že jednou z psychotherapeutických technik je tzv. biblioterapie. Podrobně o tomto oboru je pojednáno ve sborníku, který redigoval D.von Engelhardt (1987), který ji chápe široce jako léčení a „příspěvá k léčbě“ vůbec, tj. pojetí četby beletrie jako prostředku podpůrné léčby i primárně somatických onemocnění. To, kromě jiného znamená, že četba tu např. odvádí pozornost od průběhu léčené choroby. Biblioterapie však může být chápána také jako záležitost psychotherapeutická, vycházíme-li z výše uvedených možných psychologických vlivů četby beletrie. D.von Engelhardt uvádí definici biblioterapie z Websterova mezinárodního slovníku: „Biblioterapie: užití vybraných materiálů čtení jako terapeutického adjuvans (tj.látky zesilující účinky hlavního léku, pozn. M.N.) v lékařství a psychiatrii; také vedení v řešení osobních problémů prostřednictvím zaměřeného čtení“. Biblioterapie je v tomto psychoterapeutickém a psychagogickém smyslu používána ve spojení s diskusí o přečtené knize a jako taková může být současně i nástrojem psychodiagnostickým. Léčebné využití četby básnických a prozaických děl jde daleko do historie lidstva a jsou uváděny četné výroky významných osob, které léčebné účinky četby potvrdily. Např. J.S.Mill označil svou četbu Woodworthových básní „lékem pro svůj stav mysli“ v době, kdy trpěl těžkou melancholií. Četba může být v tomto smyslu chápána jako terapie zaměstnáním, jako druh arteterapie a jinak. Pro esteticky vnímavého čtenáře může být psychologicky významná četba poezie. S biblioterapií lze pracovat individuálně i ve skupinách a byl vysloven požadavek, aby v nemocnicích fungovaly dobře zásobené knihovny a knihovníci pracující promyšleně s pacienty, nikoli jenom jako informátoři, ale jako skuteční „průvodci četby“. Knihovníci tu mohou spolupracovat s psychotherapeuty v praxi i v teorii.

Literatura

Engelhardt, D. von: (red.): **Bibliotherapie**. Gerlingen 1987. (Viz také komentovaný referát o tomto díle: Nakonečný M.: Biblioterapie, In: Národní knihovna, 1991, č.1.

Meili, R.: **Lehrbuch der psychologischen Diagnostik**. 4.vyd. Bern u. Stuttgart 1961.

Remplein, H.: **Psychologie der Persönlichkeit**. 5.vyd. München-Basel 1965.

Tramer, M.: **Der Bücherkatalog als charakterologisches Prüfmittel**. Zürich 1953.

Wellek, R., Warren, A.: **Theory of literature**, rev. ed. New York 1963.